

Історичний розвиток антропології в медицині

О.І.Захарчук, В.Г.Хоменко, М.І.Кривчанська

Буковинський державний медичний університет, кафедра медичної біології, генетики та фармацевтичної ботаніки
Чернівці, Україна

Медична антропологія — наука соціально-культурного спрямування, що включає комплекс знань про медичні системи, які існують у різних суспільствах, про традиції лікування та їхні форми, про співчуття й сприйняття стану здоров'я та хвороби представниками різноманітних соціумів, про варіанти збереження здоров'я людини в культурному контексті медичних практик та про різноманітні соціокультурні аспекти утворення медичних знань.

Ключові слова: медична антропологія, антропогенез.

ВСТУП

Антропологія (грецьк. «антропос» — людина, «логос» — слово, вчення) — біологічна наука про людину, «людиназнавство», яка вивчає тілесну природу людини, її походження і подальший розвиток. Антропологія близько стоїть до суспільних наук, вивчає походження та еволюцію людини, утворення людських рас, варіації фізичної будови тіла людини [1, 4].

Зацікавленість вчених антропомедициною має давнє глибоке коріння. Першими літописцями й дослідниками медичних знань з антропології були самі лікарі [1, 2].

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Перші спроби віднайти взаємозв'язок між різними явищами органічного й неорганічного світу, визначити місце людини в природі та висвітлити процес появи на Землі найдавніших представників людського роду зробили античні мислителі. Так, давньогрецький філософ Анаксимандр (610-546 рр. до н.е.), який виводив усе живе з першооснови буття — безмежного, пов'язував виникнення людини з водою,

вважаючи, що спочатку людське тіло мало рибоподібну форму. Припущення про природне походження людей висловлювали також Демокрит (бл. 470-380 рр. до н.е.) та Емпедокл (490-430 рр. до н.е.). За Емпедоклом, усе живе походить із мулоподібної маси, зігрітої внутрішнім вогнем Землі. Вириваючись на поверхню, цей вогонь іноді виштовхував кавалки глини, які набували певної форми. Так спочатку з'явилися рослини, згодом — тварини, причому «голови» виходили без шиї, руки рухались без плечей, очі блукали без лобів. Окремі органи випадково з'єднувалися між собою силою любові — «філії». Це призвело до того, що з'явилося багато істот з двома обличчями й подвійними грудьми, народжений биком — з головою людини і навпаки. Під дією сил ворожості та розпаду ці чудовиська гинули. І лише ті істоти, які змогли пристосуватися до середовища і розмножуватися, вижили [2].

Вершиною наукового вчення про людину в древній Греції є праці Арістотеля (384-322 рр. до н.е.). Вважають, що саме він увів у науковий обіг слово «антропологія», застосовуючи його відносно вивчення духовних властивостей людини. У працях «Історія тварин», «Про частини тварин», «Про виникнення тварин», «Про душу» він уперше класифікував усі відомі на той час живі організми (близько 500 видів) і чітко визначив місце людини в органічному світі. На його думку, вона належить до особливої сукупності («роду») вищих тварин — живородних ссавців, які вкриті волоссям, дихають легенями і перебувають на найвищому щаблі «драбини істот». Арістотель вказав на ті особливості, завдяки яким людина займає панівне становище в природі, а саме: прямоходіння, здатність мислити, членороздільна мова, наявність руки, яка «стає і кігтем, і копитом, і рогом, так само як і списом, мечем і будь-якою іншою зброєю та інструментом...». Помітний слід в історії антропологічних знань залишив римський поет і філософ Лукрецій Кар (I ст. до н.е.). У його поемі «Про природу речей» вкрай наївні уявлення про

походження людей поєднуються з досить реалістичною картиною розвитку суспільства [2, 3].

У подальшому дослідження не припинялися. У 1501 р. у Лейпцизі з'явилася книга Магнуса Гундта «Антропология про гідність, природу та властивості людини і про елементи, частини та органи людського тіла», де, як впливає з назви, йшлося вже й про фізичні риси людей. З тих пір поняття «антропология» значно поширилося [2].

На початку ХІХ ст. з появою на Заході так званої сучасної (клінічної) медицини серед медиків виникає потреба формування повної історії своєї професії, яка б включала в себе дані про всі етапи розвитку медичних знань в Європі — від античності до сучасного часу. З'являється дисципліна — історія медицини (написана самими медиками). Її головними темами стають прогрес у галузі медичних знань, історія діяльності видатних медиків й медичних шкіл, еволюція медичної техніки та методів надання допомоги хворим. Історики медицини взяли на озброєння, головним чином, методи описання, прагнучи зафіксувати не тільки поетапний ріст науково-медичних ідей, але й досягнення національних медичних шкіл (Е.Літтре, Ж.Гардіа, Л.Меньє, С.Ковнер, Я.Чистович, Т.Мейєр-Штейнер) [2, 5].

Антропология як самостійна наука сформувалася в середині ХІХ ст. Серед прогресивних антропологів визначне місце посідають А.П.Богданов (1834-1896), М.М.Міклухо-Маклай (1846-1888) і Д.М.Анучін (1843-1923). Широко антропологічні дослідження проводили радянські антропологи. При Московському державному університеті існував Інститут антропологии й Антропологічний музей, очолювані В.П.Якимовим. Цей інститут видавав журнал «Советская антропология». Серед українських антропологів, що працювали в дожовтневий період, варто назвати Федора Вовка (1847-1918) — засновника вітчизняної антропологии. З радянських українських антропологів значні дослідження провели А.З.Носов і Л.П.Ніколаєв [1, 4].

Разом із цим на Заході, головним чином у США та Великобританії, медична антропология як розділ науки про людину успішно розвивалася вже з 70-х рр. ХІХ ст. Як галузь знань вона стала сферою інтересів антропологів та істориків, а також практикуючих лікарів й психіатрів, а як навчальна дисципліна знайшла своє місце у навчальних програмах (соціальних/ культурних) антропологів (у першу чергу) і медиків [3-5].

Медична антропология є новим напрямом соціально-антропологічних знань в Україні.

У 1992 р. у Києві була опублікована монографія, автори якої представили медичну антропология як особливий напрям фізичної (біологічної) антропологии, яка трактується як «наука про форми й чинники мінливості організму та особистості людини в нормі і межуючих з нею станах». Подібне уявлення про медичну антропология невипадкове, оскільки воно виникло із характерної для радянської науки традиції порівнювати всю антропология тільки з фізичною (біологічною) антропология [2].

Розвиток медичної антропологии характеризується пошуком і апробацією нових підходів та виявленням нових вимірів, таких як хвороба, здоров'я, лікування, ліки, тіло, стать, освіта тощо.

Викладання медичної антропологии є досить актуальним в умовах сучасних поліетнічних суспільств, представники яких усе частіше належать до різних культурних груп, зі своїми, іноді дуже специфічними уявленнями про здоров'я та хвороби, тіло, душу, про те, що значить лікувати або допомогти хворому, та ін. Знання з медичної антропологии важливі й для антропологів, які спеціально досліджують культурні практики різних народів та різних соціальних груп, і для медиків, які на практиці мають справу з людьми, здатними дотримуватися поглядів і принципів, які дещо відрізняються від тих, що мають самі лікарі.

Основні розділи антропологии: морфология людини, вчення про антропогенез, расознавство. Із середини ХХ ст. посилено розвивається комплекс дисциплін, об'єднаних спільною назвою «біология людини» (вивчення фізіологічних, біохімічних і генетичних чинників, що впливають на варіації будови і розвитку людського організму) [1, 2].

Медична антропология знаходиться на межі антропологии й медицини, тому вона представляє собою як фундаментальну, так і прикладну дисципліну. Також може характеризуватися як міждисциплінарна галузь знань, оскільки входить до сфери інтересів спеціалістів найрізноманітніших профілів: антропологів, психологів і психіатрів, істориків, представників медичних наук та ін. Медична антропология пов'язана із соціологією, гендерними дослідженнями, фактично включає в себе в якості складових частин етномедицину, психологічну антропология та антропология свідомості. Медична антропология отримує все більше розповсюдження в умовах сучасних поліетнічних суспільств, представники яких належать до різних культурних груп зі своїми індивідуальними, іноді дещо спе-

цифічними уявленнями про здоров'я та хвороби, тіло, гігієну та способи лікування.

У ХХ ст. концепція популярної медицини, або народної медицини, отримала велику популярність як серед медиків, так і серед антропологів. Лікарі, антрополози та медичні антрополози використовували ці терміни для описання можливостей, які були прийнятні при оздоровчих процедурах мешканцями сільської місцевості в Європі або Латинській Америці без участі медичних професіоналів. Ці терміни також використовувалися для описання оздоровчих практик аборигенів у різних частинах світу з особливими їхніми етноботанічними знаннями, які стали базисом для виділення алкалоїдів та активних фармакологічних елементів. Крім того, вивчення ритуалів, пов'язаних з народними знахарськими практиками, кинуло виклик західній системі психопатологічних категорій та відношенням науки і релігії, прийнятим на Заході. Медики не намагалися перетворити народну медицину в антропологічну концепцію, скоріше, вони прагнули утворення науково обгрунтованої медичної концепції, яку можливо використовувати, щоб підкреслити культурні рамки біомедицини [3, 4, 5].

Концепція «народної медицини» обговорювалася професійними антропологами в першій половині ХХ ст. при демаркації магічних практик, медицини і релігії та при дослідженні ролі та значенні народних знахарів та їх методів самолікування. Вони сприймали народну медицину як специфічну культурну особливість деяких груп, яка відрізнялася від загальноприйнятих правил біомедицини. Якщо в кожній культурі була виявлена особлива специфічна народна медицина, що базується на культурних особливостях, тоді можливо було встановити існування великої кількості медичних систем, відповідно і кількість культур, та в подальшому розвивати порівняльні дослідження цих систем. Ці медичні системи, в яких не було виявлено синкретичних особливостей європейської народної медицини, отримали назву примітивної медицини, або медицини дотехнічної епохи (pretechnical medicine), залежно від того, чи відносилися вони до сучасних аборигенних культур або до культур, що існували до епохи Класичної Греції. Медичні системи з офіційних методів (традиційна тибетська медицина, традиційна китайська медицина, аюрведа) іноді називалися систематичними (systematic medicines). Порівняльне вивчення систем медичної допомоги відомо під назвою «етномедицина» або ж, якщо предметом вивчення є психопатологія, під назвою «етнопсихіатрія» [2].

Згідно з цією концепцією, медичні системи слід розглядати як специфічний продукт культурної історії кожної етнічної групи. Наукова біомедицина являє собою одну з багатьох медичних систем і на цій основі може розглядатися як форма культури, що є самостійним об'єктом дослідження. Така точка зору, яка базується на існуючій культурній антропології, культурному релятивізмі, сприяла обговоренню наступних фундаментальних питань під час медичної та психіатричної полеміки: 1) порівняльний вплив генотипових та фенотипових чинників, які відносяться до індивіда і визначеним формам патології, особливо щодо психіатричної і психосоматичної; 2) вплив культури на загальноприйняті уявлення про нормальне, патологічне і ненормальне; 3) порівняльне дослідження універсальності нозологічних категорій біомедицини і психіатрії, що відносяться до різних культур; 4) ідентифікація та описання хвороб, які відповідають окремим культурам і раніше не описаних клінічною медициною. Вони відомі як «етнічні розлади», а також під більш сучасною назвою «культурно обмежені синдроми», до яких відносяться: амок, віндіго, нервова анорексія, зар, вакама, відчуття серця, аванга, латах, коро, сусто, передменструальний синдром у західних суспільствах [1, 2].

Починаючи з кінця ХХ ст. медичні антрополози притримуються більш сучасного осмислення проблеми культурних репрезентацій і соціальних практик, пов'язаних зі здоров'ям, хворобою, медичною допомогою і доглядом. Вони виробили розуміння універсального підходу з найрізноманітнішими локальними формами здійснення процедур.

На сьогодні у світі глобальне значення для медичної антропології мають питання насилля і соціального страждання (social suffering), а також інші проблеми, які торкаються фізичної та психологічної втрати та страждань, які не викликають хвороби. З іншого боку, кілька дисциплін перетинаються з медичною антропологією при розробці дослідницької методології та теоретизування — культуральна психіатрія та транскультуральна психіатрія (етнопсихіатрія).

На даний час в Україні дослідження в сфері медичної антропології є одним з найбільш динамічно розвинутих напрямів антропології, в якому продовжується процес спеціалізації. Перспективи подальшого розвитку слугують предметом дискусії. У цілому можливо виділити п'ять основних галузей: розвиток систем медичних знань і медичної допомоги; відношення

між лікарем та пацієнтом; інтеграція альтернативних медичних систем у культурно неоднорідному суспільстві; взаємодія соціальних, екологічних і біологічних чинників у світі, їх вплив на здоров'я та захворювання населення; вплив біомедицини та біомедичних технологій на незахідні суспільства.

ВИСНОВОК

Подальший розвиток медичних антропологічних досліджень пов'язаний з більш широким використанням даних з генетики індивідуального розвитку та популяційної генетики, екології людини, з акцентами на еволюційному аналізі походження людини, процесів расоутворення, зміни біохімічної та фізіологічної організації, насамперед усього імунітету з подальшим утворенням стійкого поліморфізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никитюк Б.А., Корнетов Н.А. Медицинская антропология и восстановительная медицина // Рос. морфол. вестн. — 1997. — №2-3. — С. 141-145.
2. Никитюк Б.А., Мороз В.М., Никитюк Д.Б. Теория и практика интегративной антропологии. Очерки. — К., Винница: Здоров'я, 1998. — 301 с.
3. Comelles J.M. Da superstizioni a medicina popolare: La transizione da un concetto religioso a un concetto medico / J.M.Comelles // Journal of the Italian Society for Medical Anthropology. — 1996. — №1-2. — P. 57-58.
4. Frost L. Human agency and social suffering / L.Frost, P.Hoggett // Critical Social Policy: November. — 2008. — Vol. 28. — №4 — P. 438-460.
5. Medical anthropology: regional perspectives and shared concerns / Edited by Francine Saillant and Serge Genest // Blackwell Publishing Ltd. — 2007. — P. 122-141.

А.И.Захарчук, В.Г.Хоменко, М.И.Кривчанская. Историческое развитие антропологии в медицине. Черновцы, Украина.

Ключевые слова: медицинская антропология, антропогенез.

Медицинская антропология — наука социально-культурного направления, включающая комплекс знаний о медицинской системе, которые существуют в различных сообществах, о традициях лечения и их формах, о восприятии и сочувствии, состоянии здоровья и болезни представителями разных социумов, о вариантах сохранения здоровья человека в культурном контексте медицинских практик, о различных социокультурных аспектах формирования медицинских знаний.

O.I.Zaharchuk, V.G.Khomenko, M.I.Kryvchan-ska. Historical development of anthropology in medical system. Chernivtsy, Ukraine.

Key words: medical anthropology, anthropogenesis.

Medical anthropology is a scientific discipline of sociocultural orientation that includes a complex of knowledge about the medical systems, existing in different societies, about the traditions of treatment and their forms, about perception and sympathy with the level of health and disease by representatives of different social groups, about variants of preserving a person's health in a cultural context of medical practices, about various sociocultural aspects of forming medical knowledge.

Надійшла до редакції 24.07.2012 р.